

Тюхтій М.П., д. е. н., професор,
професор кафедри економіки підприємства
Запорізька державна інженерна академія

Бобко Н.А., старший викладач
кафедри економіки підприємства
Запорізька державна інженерна академія

Шкуренко І.М., студент
Запорізька державна інженерна академія

КЛАСТЕРИ ЯК ІННОВАЦІЙНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ БІЗНЕСУ

Тюхтій М.П., Бобко Н.А., Шкуренко І.М. Кластери як інноваційна форма організації бізнесу. У статті розглянуто сутність та економічне значення кластерів, досліджено позитивні наслідки впровадження кластерної моделі, а також складові частини та границі кластера. Представлено класифікацію кластерів, визначено перспективи розвитку кластерів для української економіки.

Ключові слова: кластерне об'єднання підприємств, інновації, інвестиційна привабливість, організація, ефективність.

Тюхтий Н.П., Бобко Н.А., Шкуренко И.Н. Кластеры как инновационная форма организации бизнеса. В статье рассмотрены сущность и экономическое значение кластеров, исследованы положительные последствия внедрения кластерной модели, а также составляющие части и границы кластера. Представлена классификация кластеров, определены перспективы развития кластеров для украинской экономики.

Ключевые слова: кластерное объединение предприятий, инновации, инвестиционная привлекательность, организация, эффективность.

Tiukhtii M.P., Bobko N.A., Shkurenko I.M. Clusters as innovative form of business organization. The essence and the economical significance of clusters are considered. The positive consequences of the cluster model introduction, as well as content and borders of a cluster are investigated. The classification of clusters is represented and the perspectives of the clusters progress for the Ukrainian economy are defined.

Keywords: cluster association of enterprises, innovation, investment appeal, organization, efficiency.

Постановка проблеми. В умовах ринкової трансформації економіки України та під впливом глобалізації набувають особливого значення ефективне використання переваг суспільного поділу праці, запровадження нових інтеграційних форм організації інноваційних процесів.

Сьогодні кластери є міцною складовою частиною економічної реальності. Глобалізація, що дає підприємствам можливість забезпечити себе капіталом, сировиною і технологіями, розгорнути свою діяльність там, де найменші витрати, разом з інтенсивністю знань значно збільшили значення кластерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику розвитку кластерів досліджували у своїх наукових працях такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як, зокрема, М. Портер, М. Превезер, Г. Свон, Е. Фезер, Н.М. Внукова, М.П. Войнаренко, Л.М. Ганущак, В.І. Захарченко, С.І. Соколенко, В.І. Чужиков. Однак для успішного розвитку кластерних моделей організації бізнесу в Україні необхідний більш детальний аналіз теоретичних і практичних аспектів діяльності світових і національних мережевих структур.

Постановка завдання. Метою наукової статті є дослідження значення кластерів як інноваційної

форми організації бізнесу та визначення перспектив розвитку кластерів для української економіки. Для досягнення поставленої мети було вирішено такі основні завдання: розглянуто сутність та економічне значення кластерів, складові частини та границі кластера; досліджено сучасний рівень розвитку кластерної форми організації бізнесу; визначено перспективи розвитку кластерів для української економіки.

Виклад основних результатів. Серед багатьох форм організації ведення бізнесу досить позитивно себе зарекомендували кластери (у пер. з англ. «сузір'я», «скупчення»). Кластерні моделі об'єднання підприємств сприяють розвитку підприємств, регіонів, залученню інвестицій, дають змогу успішно конкурувати на ринку та відновлюють довіру між урядом і бізнесом.

Кластер – це новий ефективний спосіб і система взаємодії, постійного ділового спілкування територіально й економічно споріднених учасників виробничого процесу заради отримання кожним із них підсумкового синергетичного комерційного результату [5, с. 264].

Кластерний підхід широко застосовується в багатьох країнах ЄС. Активно впроваджуються стратегії

та програми, які безпосередньо або опосередковано стимулюють формування та розвиток кластерів у європейських регіонах. Зокрема, одними з найуспішніших є транскордонний кластер «Біодолина» в долині Верхнього Рейну (Швейцарія – ФРН – Франція), кластер скла (Верхня Австрія (Австрія) – Баварія (ФРН) – Богемія (Чехія)), технологічний кластер (Штирія (Австрія) – Словенія) [1, с. 180].

В сучасних умовах кластери стали визнаним в усьому світі ефективним засобом формування національних конкурентних переваг, підвищення ефективності виробництва за рахунок вертикальної та горизонтальної інтеграції як окремих галузей, так і підприємств.

Кластер – це одна з форм об'єднань схожих, пов'язаних між собою, взаємодоповнюючих підприємств і організацій, що кооперуються з метою взаємної підтримки й координації, які в повсякденному житті перетворюються на такі поняття, як «соціальний капітал» і «довіра». Саме високий ступінь довіри дає змогу знизити вартість операцій, здійснюваних між партнерами. В умовах швидкого змінювання економіки важливість співробітництва, що стимулюється кластерами, стає все більш значущою [4].

Залежно від змісту та стадії розвитку кластери приймають різноманітні форми. Однак, як правило, вони включають у свій склад виробників кінцевих продуктів або послуг, постачальників спеціалізованої сировини, матеріалів і послуг, фінансові структури, а також підприємства суміжних галузей.

Часто в кластери входять і канали збуту або споживачі, виробники додаткової продукції, постачальники спеціалізованої інфраструктури, державні та недержавні навчальні, інформаційні, науково-дослідні й технічні організації. Державні відомства, що мають значний вплив на кластер, можуть також розглядатися як елемент структури. Найчастіше кластери містять у собі торгово-промислові палати, агентства регіонального розвитку та інші колективні структури, які можуть надавати підтримку членам кластера.

Виходячи з важливості кластерів для підйому української економіки, необхідно визначити такі аспекти цієї проблеми: складові частини та границі кластера; класифікація кластерів; значення кластерів для української економіки; сучасний рівень розвитку кластерів в Україні.

Визначаючи складові частини кластера, слід починати з великого підприємства й розглядати всі підприємства та організації, які перебувають вище або нижче в одному ланцюгу. Наступний крок полягає у визначенні на горизонтальному рівні тих галузей, що використовують канали збуту або випускають додаткову продукцію. Інші горизонтальні галузеві ланцюги характеризуються використанням подібних спеціалізованих виробничих чинників або технологій і виявляють інші зв'язки з боку входу. Після відбору галузей і фірм, що входять до кластера, треба визначити організації, які підтримують

кластер наданням спеціальних знань і технологій, інформації, капіталу або інфраструктури, а також організації, що обслуговують членів кластера. На останньому етапі проводиться аналіз на предмет того, які державні організації та відомства мають істотний вплив на членів кластера [6, с. 37].

Границі кластера повинні охоплювати всі підприємства, галузі та організації, між якими існують міцні вертикальні, горизонтальні або інституціональні зв'язки [5, с. 267]. Об'єднання в кластер на основі вертикальної інтеграції формує не спонтанну концентрацію різноманітних технологічних винаходів, а певну систему поширення нових знань і технологій. При цьому найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій – у конкурентні переваги є формування мережі стійких зв'язків між усіма учасниками кластера [2, с. 39].

Можна навести як приклад будівельний кластер, створений у Хмельницькій області. Двадцять п'ять підприємств, що об'єдналися в цей кластер, створили:

- 1) юридично-аудиторську службу, яка забезпечує комплексне юридичне й аудиторське обслуговування підприємств – учасників кластера;
- 2) маркетингову службу, яка забезпечує маркетинговий супровід діяльності підприємств і розробляє рекламну програму;
- 3) мережу консультаційних бюро;
- 4) спільне виробництво сухих сумішей, що використовують всі члени кластера.

Об'єднавшись у кластер, підприємства створили не тільки власну матеріальну інфраструктуру, але й спеціальні центри послуг за різними напрямками діяльності, що дає змогу знизити вартість операцій, які здійснюються між партнерами. До того ж учасники кластера одержали шанс більш ефективно відстоювати свої інтереси на рівні місцевих органів влади або місцевого самоврядування, а також брати участь у великих інвестиційних програмах [6, с. 39].

Центром кластера найчастіше бувають одна або кілька незалежних потужних компаній, між якими зберігаються конкурентні відносини, що суттєво відрізняє кластер від картелю або фінансово-промислової групи. Кластер надає винятково сприятливі умови для розвитку спеціалізованих виробництв, зокрема, допоміжного, обслуговуючого й підтримуючого характеру. Лідуючі на світовому ринку великі компанії й фірми потребують великої кількості пристосованих до їхніх технологій суміжних виробництв, устаткування, матеріалів тощо, що створює емний ринок для невеликих фірм, зокрема з інноваційною спрямованістю, які в майбутньому й стають генераторами конкурентних переваг [2, с. 40].

Складність класифікації кластерів полягає в їх різноманітності. Кластери утворюються в найрізноманітніших галузях. Їх можна знайти у великих і малих економічних районах, у міській або сільській місцевостях, на різних географічних рівнях (країни, агломерації міст чи окремого міста).

За територіальним поділом праці розрізняють кластери регіональні, національні (міжрегіональні), міжнародні. Ця класифікація пов'язана з тим, що географічно кластер може не тільки включати одне місто або країну, але й охоплювати ряд сусідніх країн.

Кластери, які створюються в межах одного регіону, є регіональними. Як приклад можна назвати кластер розваг «Голівуд» (США), фінансовий кластер у Нью-Йорку (США), меблевий кластер у Північній Каліфорнії (США), будівельний і швейний кластери в Хмельницькому (Україна), туристичний і харчовий кластери в Кам'янець-Подільському (Україна).

Міжрегіональні кластери (їх можна називати й національними) включають у свій склад підприємства, організації й установи, розташовані в різних регіонах однієї країни. Такі кластери орієнтовані на зовнішній ринок, тобто на експорт, і ставлять за мету створення конкурентоспроможної продукції, наприклад, кластер взуття та моди в Італії.

Міжнародні кластери ширші й не обмежуються однією країною. Найчастіше у цих кластерах взаємодіють підприємства, які репрезентують розвинуті країни та країни, що розвиваються. Зазвичай міжнародні кластери створюються на основі використання дешевої робочої сили і природних ресурсів малорозвинутих країн, а також імпорту технологій з розвинутих країн.

Другою ознакою, за якою можна класифікувати кластери, є галузева належність членів кластера. Кластери можуть бути міжгалузевими, тобто такими, які включають підприємства різних галузей (таких кластерів більшість), або галузевими (всі члени цих кластерів належать до однієї галузі). Кластер зазвичай складається з комбінації галузей, що роблять кінцеві продукти, поставляють устаткування й матеріали, надають послуги. Ці галузі, як правило, належать до різних категорій. Вони містять у собі як традиційні, так і високотехнологічні підгалузі. Границі кластера постійно переміщуються, оскільки йде безперервний процес виникнення нових підприємств і галузей. Технічний прогрес і розвиток ринку обумовлюють появу нових галузей, створюють нові зв'язки або змінюють цільові ринки.

Кластери різняться між собою також за своєю структурою. Кластери дають змогу малим підприємствам сполучати переваги дрібносерійного виробництва з великомасштабним підходом. А це дуже важливо для розвитку малих і середніх підприємств (МСП). Так, в Угорщині на початку 90-х років більш ніж 2/3 експорту забезпечували «старі великі» компанії, тоді як роль малих підприємств була незначною. Завдяки ефективній регулюючій політиці, спрямованій на розвиток промислових парків, діловий клімат національної економіки радикально лібералізувався. Угорським компаніям вдалося досить легко пристосуватися до умов ринку ЄС. В інших кластерах, наприклад, у шотландській моделі, при-

йнятої базовою в країнах ЄС, великі компанії, іноді закордонного походження, формують ядро кластера, навколо якого групуються малі фірми.

За характером зв'язків кластери можна поділити на виробничі, науково-технічні та змішані. Виробничі кластери, що створені на базі промислових підприємств, майже не підтримують відносини з науково-дослідними організаціями, наприклад, кластер взуття та моди в Італії. Науково-технічні кластери створюються навколо університетів або включаються до їх складу. Наприклад, всесвітньо відомий кластер по біотехнології та молекулярній медицині (VBC Vienna BioCenter) заснований на базі декількох університетських інститутів і дослідницького Інституту молекулярної патології фірми «Boehringer Ingelheim». Швейний кластер у Хмельницькій області створений на базі підприємств легкої промисловості та технологічного університету Поділля, тобто він є змішаним [7].

Виробнича структура кластера завжди більш вигідна, ніж галузева, тому що тут внутрішньофірмові зв'язки більш тісні. Кластер породжує ефект масштабу виробництва, основою якого є наявність в особі однієї з фірм ядра інноваційного кластера для виробництва певного виду продукції або послуги. Перевагою кластера також є ефект охоплення, що виникає за умови існування фактора виробництва, який може бути використаний одночасно для виробництва декількох видів продукції. Цей фактор характеризується багатофункціональною природою. Під час об'єднання фірм у кластери ефект охоплення значно підсилюється, тому що виникає можливість використовувати багатофункціональний фактор на різних підприємствах за мінімізації транзакційних витрат, пов'язаних з його передачею. Кластерна виробнича структура синтезує ефект синергії, що виникає на основі загальної стандартизації продукції. Таким чином, усі учасники кластера одержують додаткові конкурентні переваги під впливом ефектів масштабу, охоплення і синергії [2, с. 41].

Наступною ознакою до групування можна назвати кількість членів кластера. Кластер може складатися з невеликого (до 20 членів) або значного числа підприємств, організацій або установ (більше 20).

Відрізняються кластери й за рівнями взаємодії між компаніями, організаціями та інститутами, які входять до його складу, а саме від вільних відносин в асоціації (це більш властиве кластерам у країнах, що розвиваються) до форм структурованого співробітництва та конкуренції. За цією ознакою кластери можна розділити на дві групи: кластери з регламентованими відносинами між компаніями, організаціями та інститутами, які входять до їх складу; кластери з несистемними відносинами між зазначеними суб'єктами [4].

Останнім часом в Україні все частіше починають розглядатися питання підйому економіки регіонів на основі кластерних моделей (Національна програма

підвищення конкурентоспроможності економіки України на базі кластерів (Проект Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів «Порядок створення та функціонування національних інноваційних кластерів») [7].

Сьогодні кластери порівняно ефективно розвиваються у Волинській, Івано-Франківській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Харківській областях. В Україні функціонує близько 50 кластерів у різних регіонах країни та галузях.

Розвиток промисловості в сучасній світовій економіці багато в чому визначається рівнем узгодженості взаємодії підприємств і технологічної кооперації в інноваційному технологічному переоснащенні. Керуючись цим, Держінвестицій України спільно з НАН України, їх регіональними науковими центрами і МОН України з середини 2009 року почали проводити роботи з формування Національного інноваційного кластеру «Нові машини». У сферу цієї масштабної програми потрапила велика частина машинобудівних підприємств Запорізької області.

Завдання запорізьких кластерних об'єднань визначені в регіональних програмах інноваційного розвитку. Зазначені програми містять завдання, виконання яких повинно забезпечити інноваційний розвиток економіки регіону. Програма передбачає виконання таких завдань:

- 1) сформувати базу даних по інноваційним позиціям;
- 2) сформувати базу даних потенційних проектів інноваційних виконавців;
- 3) сформувати механізми фінансування інноваційних проектів різних категорій;
- 4) створити методіку робіт з формування державної реєстрації та супроводу інноваційних проектів;
- 5) створити систему інформаційної підтримки інфраструктури інноваційного розвитку;
- 6) виконати аналіз чинного законодавства, розробити пропозиції щодо внесення законодавчих ініціатив;
- 7) створити систему підготовки кадрів для реалізації інноваційного розвитку;

8) сформувати механізми сприяння просуванню інноваційних продуктів на внутрішньому та зовнішньому ринках;

9) виконати практичну роботу з формування, державної реєстрації та супроводу інноваційних проектів.

Перераховані завдання спрямовані на створення інфраструктури, яка змогла б забезпечити активізацію інноваційного потенціалу відповідних галузей науки та виробництва; формування інноваційної культури; створення сприятливих умов для інноваційного розвитку економіки, підвищення її конкурентоспроможності шляхом створення серії інноваційних підприємств на основі сучасних науково-технічних розробок; забезпечення в майбутньому стійких темпів розвитку цих робіт [7].

Досвід розвитку кластерних ініціатив на Поділлі, в Прикарпатті, Поліссі, Криму, Севастополі, на Полтавщині, в Запоріжжі та в інших регіонах свідчать про те, що формування сучасних партнерських відносин між місцевими державними органами, діловими колами, а також підтримуючими виробництво місцевими науковими і освітніми центрами є складним комплексним процесом. Накопичений досвід свідчить також про те, що конкурентоспроможність – це не статична властивість регіону чи галузі, а динамічний процес реалізації зусиль заради високої продуктивності шляхом ефективного використання інтелектуальних, природних і технологічних ресурсів території, регіону та їх виробничих кластерів.

Висновки. Через те, що сучасні конкурентні переваги практично повністю забезпечуються за рахунок переваг в технологіях виробництва, управління, організації просування товарів, успішний розвиток конкурентоспроможності країни можливий лише за комплексного використання теорій кластерного механізму та сучасних концепцій інноваційного розвитку. Великий потенціал кластеризації, який має Україна, поки що реалізується занадто повільно та обережно, що обумовлюється насамперед відсутністю державної політики щодо пріоритетності інноваційного розвитку.

Список літератури:

1. Демченко В.В. Особливості формування транскордонних кластерів / В.В. Демченко // Регіональна економіка. – 2010. – № 3. – С. 179–186.
2. Діденко О.А. Розвиток кластерних систем як засіб зростання конкурентоспроможності національної економіки / О.А. Діденко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 1 (92). – С. 37–42.
3. Головатюк В.М. Інвестиційна привабливість інноваційної сфери економіки України / В.М. Головатюк; за наук. ред. В.П. Соловйова. – К.: Фенікс, 2012. – 364 с.
4. Економіка та організація діяльності об'єднань підприємств: [навчальний посібник] / за заг. ред. Л.М. Чепури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://um.co.ua/3/3-5/3-5728.html>.
5. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерство. Кластеры: Украинский контекст / С.И. Соколенко. – К.: Логос, 2002. – 647 с.
6. Чевганова В.О. Кластери та їх економічне значення / В.О. Чевганова, І.Г. Брижань // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 35–41.
7. Українські кластери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucluster.org/blog/2012/06/strukturaklasternikh-sistem-po-regionakh-ukraini>.